

SYTUACJA FINANSOWA GOSPODARSTW DOMOWYCH ZAMIESZKUJĄCYCH OBSZARY WIEJSKIE W POLSCE PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki

Katedra Finansów i Rachunkowości Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu
Kierownik katedry: prof. dr hab. Feliks Wysocki

Słowa kluczowe: sytuacja finansowa, dochody rozporządzalne, zarządzanie finansami osobistymi, gospodarstwa domowe, obszary wiejskie

Key words: financial situation, managing personal finances, households, rural areas

S y n o p s i s. W artykule dokonano oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych na obszarach wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich w Polsce w latach 2004-2012. Analizie poddano wielkość, dynamikę dochodów i wydatków gospodarstw domowych, źródła dochodów oraz sposoby ich rozdysponowania. Podstawę informacyjną stanowiły zagregowane dane pochodzące z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego. Z przeprowadzonych badań wynika, że sytuacja finansowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie uległa znacznej poprawie, zmniejszeniu uległy dysproporcje dochodowe wiejskich gospodarstw domowych w stosunku do gospodarstw miejskich. W latach 2004-2012 dynamika wzrostu dochodów w gospodarstwach domowych rolników była znacznie wyższa w stosunku do ogółu gospodarstw wiejskich i miejskich. W wiejskich gospodarstwach domowych w największym stopniu wzrosło znaczenie pozarolniczych źródeł utrzymania, w tym głównie z pracy najemnej. W wyniku poprawy sytuacji finansowej zmniejszeniu uległ udział wydatków podstawowych na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w budżetach gospodarstw wiejskich oraz gospodarstw rolników, zauważono także wzrost ich skłonności do oszczędzania.

WSTĘP

Wejście Polski do Unii Europejskiej (UE) stworzyło szansę zmniejszenia nierówności w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, w tym także w poziomie życia gospodarstw domowych w relacji miasto-wieś. Realizacja wspólnej polityki rolnej (WPR) oraz polityki spójności (PS) wpłynęła na poprawę warunków życia gospodarstw domowych, szczególnie tych mieszkających na obszarach wiejskich. Ze wsparcia WPR i PS w największym stopniu skorzystały gospodarstwa rolników. Znaczną część środków pochodzących z funduszy rolnych przeznaczono bowiem na poprawę dochodowości gospodarstw rolnych poprzez płatności rolne (płatności bezpośrednie i dopłaty wyrównawcze do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania). W rezultacie działania te wpłynęły na poprawę sytuacji finansowej wiejskich gospodarstw domowych, w tym w szczególności ludności rolniczej, oraz na zmniejszenie dystansu dzielącego je w stosunku do gospodarstw miejskich [Chmielewska 2013, s. 242, Poczta 2012, s. 93].

CELE, MATERIAŁY I METODY BADAWCZE

Celem artykułu jest ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych na obszarach wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich w Polsce w latach 2004–2012. Badano wielkość, dynamikę dochodów i wydatków gospodarstw domowych, źródła dochodów oraz sposoby ich rozdysponowania. Podstawę informacyjną stanowiły zagregowane dane pochodzące z badań przeprowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny i opublikowane w raportach *Warunki życia ludności w latach 2004–2005* [2007] oraz *Budżety gospodarstw domowych w 2006, ..., 2012 roku* [2007–2013]. W pracy zastosowano metody statystyki opisowej.

WYNIKI BADAŃ

Finanse gospodarstw domowych, według Czesława Bywalca [2009, s. 139], definiowane są jako *zjawiska ekonomiczne zachodzące w obrębie owych gospodarstw domowych, które związane są bezpośrednio z gromadzeniem i wydatkowaniem środków pieniężnych*. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych jest zaś rezultatem tych zachodzących zjawisk. Podstawowym wskaźnikiem oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych jest osiągnięty dochód rozporządzalny przypadający na osobę w gospodarstwie. Obrazuje on poziom zamożności gospodarstwa domowego i stanowi podstawową determinantę warunkującą stopień zaspokojenia wspólnych potrzeb gospodarstwa oraz indywidualnych potrzeb jego członków [Dąbrowska 2013, s. 47]. Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych jest silnie zróżnicowana w zależności od miejsca ich zamieszkania. Największy wpływ na to mają dochody z pracy najemnej i z pracy na własny rachunek, będące pochodnymi zróżnicowania wynagrodzeń na wiejskim i miejskim rynku pracy [Chmielewska 2013, s. 202]. Kształtowanie się wielkości dochodów gospodarstw domowych w ujęciu nominalnym i realnym według miejsca ich zamieszkania w latach 2004–2012 przedstawiono w tabelach 1. i 2. W całym analizowanym okresie zarówno nominalny, jak i realny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwie wiejskim był niższy od dochodu na osobę w rodzinie miejskiej. Dochody wzrastały wraz ze wzrostem klasy miejscowości zamieszkania, ponieważ najwięcej najlepiej płatnych zawodów jest w największych miastach. Różnice te wynikały jednak nie tylko z wysokości dochodów uzyskiwanych przez te gospodarstwa, ale były także związane z większą liczbą osób wchodzących w skład gospodarstw zamieszkujących wieś niż miasto, co w dużym stopniu wpłynęło na poziom dochodów w przeliczeniu na osobę¹. W 2012 r. przeciętne gospodarstwo domowe w Polsce uzyskiwało dochód wynoszący 1278,4 zł/os./m-c, tj. realnie o 348,2 zł/os./m-c więcej w stosunku do 2004 r. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w polskich gospodarstwach domowych nastąpił wzrost średnich dochodów w ujęciu nominalnym o 73,8%, natomiast realnym o 37,4%. Spośród badanych grup gospodarstw domowych najwyższy wzrost dochodów zaobserwowano w wiejskich gospodarstwach domowych, a zwłaszcza w rodzinach rolników, u których dochody w 2012 r. w ujęciu nominalnym wzrosły o 101,8%, a realnym o 60,6% w stosunku do 2004 r. Warto ponadto zauważyć, że w latach 2005–2012 dochody nominalne we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych według klasy miejscowości ich zamieszkania wzrastały w stosunku do poprzedniego roku. Wyjątek stanowiły gospo-

¹ W 2012 r. przeciętna liczba osób w gospodarstwach domowych zamieszkujących wieś wyniosła 3,4, a w miastach – 2,5 [Budżety gospodarstw... 2013, s. 42].

Tabela 1. Nominalne przeciętne dochody rozporządzone gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w latach 2004-2012

Lata	Nominalne dochody gospodarstw domowych [zł/os./m-c]					Ogółem
	wieś		miasta			
	ogółem	w tym ludność rolnicza*	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców		
				poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej	
2004	555,7	541,0	847,6	692,7	1143,3	735,4
2005	592,8	606,2	866,5	706,9	1145,5	761,5
2006	659,3	689,8	943,9	770,0	1276,1	834,7
2007	744,4	846,8	1043,7	840,2	1419,7	928,9
2008	835,9	887,4	1176,1	981,7	1592,8	1045,5
2009	889,2	884,0	1254,8	1031,1	1734,9	1114,5
2010	953,1	1024,5	1342,1	1097,6	1880,2	1192,8
2011	975,3	983,9	1383,6	1157,9	1919,6	1227,0
2012	1027,6	1091,6	1439,5	1199,6	2011,7	1278,4
Średnioroczne tempo zmian [%]**	7,4	8,9	6,0	6,2	6,4	6,4

* ludność rolniczą zdefiniowano jako gospodarstwa domowe utrzymujące się głównie z pracy w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie (gospodarstwa domowe rolników);

** obliczono na podstawie wszystkich wyrazów szeregu czasowego; sposób obliczenia średniookresowego tempa zmian można znaleźć w [Lira, Wysocki 2005, s. 137].

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Warunki życia ... 2007, Budżety gospodarstw... 2007-2013*].

Tabela 2. Realne przeciętne dochody rozporządzone gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w latach 2004-2012 (w cenach stałych z 2012 r.)

Lata	Realne dochody gospodarstw domowych [zł/os./m-c]					Ogółem
	wieś		miasta			
	ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców		
				poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej	
2004	702,7	679,6	1072,2	876,3	1446,3	930,3
2005	734,5	745,8	1073,6	875,8	1419,3	943,5
2006	808,8	844,4	1157,9	944,6	1565,3	1023,9
2007	890,9	1014,3	1249,1	1005,6	1699,1	1111,7
2008	960,0	1018,1	1350,8	1127,5	1829,4	1200,8
2009	986,7	984,7	1392,5	1144,2	1925,2	1236,8
2010	1030,9	1114,5	1451,6	1187,2	2033,6	1290,1
2011	1011,3	1021,3	1434,7	1200,7	1990,7	1272,4
2012	1027,6	1091,6	1439,5	1199,6	2011,7	1278,4
Średnioroczne tempo zmian [%]*	5,1	6,7	3,7	3,9	4,0	4,1

* obliczono na podstawie wszystkich wyrazów szeregu czasowego; sposób obliczenia średniookresowego tempa zmian można znaleźć w [Wysocki, Lira 2005, s. 137].

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Warunki życia ... 2007, Budżety gospodarstw ... 2007-2013, Ceny w gospodarce... 2006-2013*].

darstwa domowe rolników, u których zaobserwowano spadek dochodów rozporządzalnych o 4% w 2011 r. w stosunku do 2010 r. W przypadku dochodów realnych także zauważono tendencję wzrostową we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych z wyjątkiem 2011 r., gdy dochody realne spadły w porównaniu z 2010 r. Najwyższy spadek dochodów realnych zaobserwowano w grupie rolników – o 8,4%. Na tak wysoki spadek dochodu rozporządzalnego, zarówno w ujęciu nominalnym i realnym w grupie gospodarstw domowych rolników, można przypuszczać, że wpływ miał około 40-procentowy spadek dopłat związanych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego, przy minimalnym realnym wzroście przychodów z produkcji rolniczej o 1,7% (przy czym w 2010 r. odnotowano wzrost o 5,8%) i przy jednoczesnym realnym wzroście nakładów na tę produkcję o 7,9% (w 2010 r. wystąpił spadek o 1,6%). Spadek dopłat dla rolników w istotnym zakresie wynikał z harmonogramu przyjmowania wniosków przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz czasu realizacji projektów i oczekiwania na uzyskanie płatności. W 2011 r. w grupie gospodarstw domowych rolników dopłaty związane z użytkowaniem gospodarstwa rolnego stanowiły 8,8% dochodu rozporządzalnego (w 2010 r. – 13,4%, 2009 r. – 10,6%) [*Budżety gospodarstw...* 2012, s. 39].

W latach 2004-2012 najwyższy średnioroczny wzrost dochodów rozporządzalnych odnotowano w gospodarstwach na obszarach wiejskich, a w szczególności w gospodarstwach osób utrzymujących się z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie, których wzrost dochodu wyniósł odpowiednio w ujęciu nominalnym 8,9% i realnym 6,7% (tab. 1. i 2.). Wśród gospodarstw domowych miejskich, te z najmniejszych miast, tj. poniżej 20 tys. mieszkańców, w latach 2004-2012 charakteryzował najniższy średnioroczny, zarówno nominalny, jak i realny, wzrost dochodów, który wyniósł odpowiednio 6,2 i 3,9% (tab. 1. i 2.).

Należy podkreślić, że po wejściu Polski do UE poprawie uległa nie tylko sytuacja finansowa gospodarstw domowych osób zamieszkujących obszary wiejskie (w tym szczególnie gospodarstw rolników), ale także relacja dochodów tej grupy do dochodów ogółu gospodarstw domowych oraz zamieszkujących obszary miejskie. Wiejskie gospodarstwa domowe w 2004 r. uzyskiwały 75,6% przeciętnych dochodów ogółu gospodarstw domowych, natomiast w 2012 r. już ponad 80% (wzrost o 4,8 p.p.). Relatywnie większe zmiany nastąpiły w wiejskich gospodarstwach domowych, utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie, które w 2004 r. osiągały 73,6% przeciętnych dochodów ogółu gospodarstw domowych, natomiast w 2012 r. ponad 85% (wzrost o 11,8 p.p.).

Poprawa sytuacji finansowej gospodarstw rolników nastąpiła m.in. na skutek wzrostu realnego dochodu z produkcji rolnej. W Polsce w latach 2004-2011 sytuacja rolników była stosunkowo korzystna z perspektywy dynamiki cen produktów rolnych oraz ich relacji do cen towarów i usług zakupywanych przez nich. Najwyższy wzrost cen oraz wskaźnik nożyc cen wystąpił w 2007 r. oraz w latach 2010-2011. Z kolei najgorsza sytuacja miała miejsce w latach 2005 oraz 2008 i 2009. Można ponadto stwierdzić, że w okresie poprawy koniunktury w rolnictwie wzrost cen produktów rolnych był wyższy w porównaniu do zmian cen żywności i towarów oraz usług zakupywanych przez rolników, a jednocześnie ceny tych pierwszych wykazywały niższą stabilność. W sytuacji pogorszenia koniunktury było odwrotnie [Grzelak 2013, s. 83]. Do poprawy sytuacji finansowej gospodarstw rolników przyczyniły się niewątpliwie także transfery środków kierowanych do rolnictwa i efektywność płatności bezpośrednich. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Andrzeja Czyżewskiego, Annę Matuszczak i Barbarę Wieliczko [2011, s. 115], wsparcie

udzielane rolnikom przyczyniło się do obniżenia dysparytetu pomiędzy dochodami rolniczymi a średnim wynagrodzeniem w gospodarce narodowej². Należy jednak zauważyć, że następuje stopniowe uzależnienie sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa, a w tym również sytuacji finansowej gospodarstw domowych rolników, od wsparcia z UE. Z szacunków przeprowadzonych przez A. Czyżewskiego, A. Matuszczak i B. Wieliczko [2011, s. 115-116] i Walentego Poczę [2012, s. 93] wynika bowiem, że udział dotacji związanych z unijnymi programami w dochodach rolniczych wyniósł w 2010 r. aż 60,4%, tj. o ponad 20 p.p. więcej niż w 2004 r. Ekonomisci ci podkreślają, że poprawa sytuacji dochodowej gospodarstw rolników jest wynikiem przede wszystkim wsparcia otrzymanego z UE. Jednakże pomimo istotnego postępu ekonomicznego, które osiągnęło przeciętne gospodarstwo rolne po przystąpieniu do UE, znaczna ich część (zwłaszcza małych i niskotowarowych) ma nadal trudności z poprawieniem swojej sytuacji dochodowej³ [Chmielewska i in. 2011, s. 104-111]. Pomimo wyraźnej poprawy relacji dochodów ludności rolniczej w stosunku do dochodów osiąganych przez gospodarstwa miejskie w latach 2004-2012 (o 12 p.p.) sytuacja ta jest nadal niekorzystna. Świadczy o tym utrzymujący się dysparytet dochodów tej grupy ludności do dochodów ogółu gospodarstw domowych, a szczególnie tych zamieszkujących największe ośrodki miejskie (powyżej 500 tys. mieszkańców) (tab. 1.).

Analizując sytuację finansową gospodarstw domowych, należy również uwzględnić sposób zarządzania finansami gospodarstwa, czyli całokształt decyzji dokonywanych przez członków gospodarstwa domowego, które polegają na pozyskaniu środków finansowych oraz ich rozdysponowaniu na zaspokojenie różnych potrzeb członków rodziny zgodnie z przyjętą hierarchią potrzeb [Bywalec 2009, s. 139]. Strukturę źródeł pozyskania dochodów gospodarstw domowych według miejsca zamieszkania w latach 2004 i 2012 przedstawiono w tabeli 3. Relatywnie wysoka poprawa sytuacji finansowej gospodarstw domowych osób zamieszkujących obszary wiejskie wynikać mogła m.in. ze zmian dokonujących się w strukturze źródeł ich pozyskania. W badanym okresie w omawianej grupie gospodarstw domowych nastąpił bowiem spadek udziału dochodów pochodzących ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i socjalnych (w tym zwłaszcza ze świadczeń rentowych o 6,4 p.p.) na co złożyły się m.in. zmiany w przyznawaniu emerytur i rent [Chmielewska 2013, s. 199]. Natomiast zaobserwowano wysoki (o ponad 10 p.p.) wzrost udziału dochodów pochodzących z pracy najemnej. Działalność produkcyjna w rolnictwie nie jest w stanie dostarczyć godziwych dochodów wszystkim mieszkańcom wsi, a szczególnie właścicielom małych gospodarstw rolnych. W przyszłości zapotrzebowanie na pracę tego sektora będzie ulegać dalszemu zmniejszaniu. Na obszarach wiejskich mamy do czynienia z nadwyżką siły roboczej w rolnictwie i brakiem miejsc pracy dla ludności bezrolnej. W ostatnich latach dzięki podwyższaniu bądź zmianie kwalifikacji, zmianie miejsca pracy, emigracji zarobkowej w inne rejony kraju lub za granicę, sezonowemu dorabianiu jest zauważalny jednak proces rosnącego

² W 2003 r. relacja dochodu rolniczego do średniego wynagrodzenia w gospodarce wyniosła 24,2%, natomiast w 2010 r. stanowiła już ponad 85% [Czyżewski i in. 2011, s. 115].

³ Według Barbary Chmielewskiej [2013, s. 139-140], dopłaty bezpośrednie nie są wystarczającym instrumentem wsparcia dochodów gospodarstw rolników gospodarujących na małym obszarze. Stanowią one bowiem korzystną formę finansowego wsparcia jedynie dla gospodarstw rolnych gospodarujących na dużym obszarze. Choć dochód rolniczy uzyskiwany z małych gospodarstw rolnych jest niewystarczający dla zaspokojenia potrzeb rodziny na godnym poziomie, to jednak najmniejsze gospodarstwa rolne zapewniają egzystencję nadal 3-4 mln osób. Zdaniem B. Chmielewskiej sytuacja dochodowa tych rodzin nie polepszy się, dopóki inne instrumenty WPR nie przyniosą pozytywnych efektów (m.in. rozwój obszarów wiejskich, tworzenie pozarolniczych miejsc pracy i wspieranie rozwoju małej przedsiębiorczości).

zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich poza własnym gospodarstwem rolnym⁴ [Leśniak-Moczuk 2008, s. 280-281].

W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w strukturze dochodów gospodarstwach wiejskich nastąpił także relatywnie wysoki wzrost udziału dochodów pochodzących z pracy na własny rachunek, albowiem o 1,9 p.p., przy średniej dla ogółu gospodarstw domowych wynoszącej 0,5 p.p. (tab. 3.). W analizowanych latach zaobserwowano rozwój przedsiębiorczości i rozszerzanie prywatnej inicjatywy na obszarach wiejskich. Przejawia się to wysokim wzrostem liczby podmiotów gospodarczych działających na obszarach wiejskich. O ile jeszcze w 2004 r. na obszarach wiejskich zarejestrowanych było około 830 tys. podmiotów gospodarczych, o tyle w 2012 r. działalność gospodarczą na wsi prowadziło już ponad 1 mln podmiotów (według rejestru REGON) [*Bank Danych Lokalnych*]. Coraz częściej przedsiębiorcy lokalizują swoje podmioty gospodarcze na terenach wiejskich, w dużym stopniu ze względu na znacznie niższe ceny gruntów niż w miastach. Powoduje to koncentrację różnych działalności, a przede wszystkim usług w gminach podmiejskich. Usługi te skierowane są jednak w większości do mieszkańców miast. Niskie dochody ludności na

Tabela 3. Struktura nominalnego dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych według miejsca ich zamieszkania w Polsce w latach 2004 i 2012 (dochód rozporządzalny = 100%)

Wyszczególnienie		Udział w dochodzie rozporządzalnym [%]				Ogółem	
		wieś		miasta			
		ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys. i więcej		
Dochód z:							
– pracy najemnej	2004	36,8	0,1	49,1	46,1	53,5	45,5
	2012	47,2	11,8	56,6	54,0	60,8	53,6
– pracy na własny rachunek	2004	5,7	1,8	9,0	8,7	10,3	8,0
	2012	7,6	0,9	8,9	7,8	10,3	8,5
– gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	2004	13,1	72,8	0,4	1,2	0,1	4,1
	2012	12,6	69,2	0,3	0,8	0,1	4,1
– świadczeń z ubezpieczeń społecznych i ze świadczeń socjalnych, w tym:	2004	39,1	21,8	34,0	37,5	27,0	35,4
	2012	28,9	16,0	28,9	33,1	21,4	28,9
– emerytury	2004	19,8	9,8	20,0	20,0	17,8	19,9
	2012	18,2	8,5	21,1	23,3	17,2	20,2
– renty	2004	12,0	7,3	8,0	9,7	5,3	9,5
	2012	5,6	2,9	4,5	5,5	2,3	4,8
– zasiłki dla bezrobotnych	2004	0,9	0,3	0,6	1,0	0,2	0,7
	2012	0,4	0,1	0,3	0,4	0,2	0,3
– dochody inne	2004	5,1	3,4	7,1	6,2	8,3	6,6
	2012	3,4	1,9	4,9	3,8	6,4	4,4

Źródło: jak w tab. 1.

⁴ Stopień rozwoju działalności pozarolniczej na wsi określić można wskaźnikiem udziału zatrudnionej w niej ludności zamieszkującej obszary wiejskie. W latach 2004-2012 wskaźnik ten wzrósł z 28 do 32% (obliczenia własne) (pracujący poza rolnictwem = pracujący ogółem - pracujący w rolnictwie indywidualnym) na podstawie [*Aktywność ekonomiczna ...* 2013, tab. 2, s. 68-71].

obszarach wiejskich, ograniczające lokalny popyt na usługi i produkty, stanowią obecnie główną barierę tworzenia się nowych podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich, skierowanych na obsługę rynku lokalnego. Barię w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich pozostaje również niski poziom rozwoju lokalnej infrastruktury transportowej, energetycznej, telefonicznej i internetowej [Hałasiewicz 2011, s. 6].

Przyczyn rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich można upatrywać także w zjawisku suburbanizacji, które prowadzi do wzrostu funkcji mieszkaniowej na obszarach wiejskich. Szczególnie wysokie natężenie tego zjawiska obserwuje się w ostatnich latach. Wpływ na tę sytuację mają korzystne zmiany, dokonujące się w warunkach życia i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich po wejściu Polski do UE⁵. Wzmocnienie polityki w zakresie obszarów wiejskich stało się bowiem jednym z głównych priorytetów UE. Poprawa poziomu życia ludności na obszarach wiejskich jest celem, który związany jest z rozwojem ekonomicznym i społecznym gospodarstw rolnych (poprzez wzmocnienie potencjału ekonomicznego, restrukturyzację i modernizację) oraz z poprawą warunków życia, m.in. w zakresie dostępności do infrastruktury społecznej i technicznej [Murawska 2012, s. 169-180]. W wyniku poprawy warunków życia na obszarach wiejskich coraz więcej ludzi, zwłaszcza osób wykształconych oraz zamożnych, przenosi się na te tereny, niejednokrotnie wraz z siedzibami własnych przedsiębiorstw. Tym samym pojawienie się na obszarach wiejskich nowych mieszkańców przyczynia się do dalszej poprawy stanu infrastruktury technicznej i społecznej (tzw. sprzężenie zwrotne) [*Program Rozwoju...* 2013].

Duże zmiany w strukturze źródeł pozyskania dochodów nastąpiły również w wiejskich gospodarstwach osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie. W grupie tych gospodarstw zaobserwowano relatywnie wysoki wzrost udziału dochodów z pracy najemnej (o 11,7 p.p.) oraz spadek udziału dochodów pochodzących z głównego źródła ich utrzymania, tj. z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o 3,6 p.p.) (tab. 3.). Jednakże znaczna część gospodarstw rolników nadal nie jest w stanie zapewnić odpowiedniego poziomu dochodów dla rolnika i jego rodziny, które spełniałyby w dostatecznym stopniu funkcję konsumpcyjną, produkcyjną i motywacyjną⁶. Dlatego, w celu poprawy finansów osobistych, członkowie gospodarstw rolników użytkujących zwłaszcza małe gospodarstwa rolne coraz częściej podejmują pracę najemną.

Ocenę sytuacji finansowej gospodarstw domowych przeprowadzić można na podstawie analizy udziału wydatków, a szczególnie wydatków podstawowych na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w dochodach rozporządzalnych (tab. 4.). Wyższy ich udział w budżetach gospodarstw domowych utrudnia zaspokojenie potrzeb ponadpodstawowych (m.in. w zakresie zagospodarowania czasu wolnego, edukacji), a więc także wpływa na obniżenie poziomu ich życia. W latach 2004-2012 dzięki poprawie sytuacji finansowej gospodarstw domowych zaobserwowano korzystną tendencję zmniejszania się udziału wydatków na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w budżetach domowych gospodarstw osób zamieszkujących zarówno obszary miejskie, jak i wiejskie. W 2012 r. udział tych wydatków w budżecie przeciętnego gospodarstwa domowego stanowił 37,5%, tj. o 8,2 p.p. mniej niż w 2004 r.

⁵ Poprawa warunków życia jest jednym z kluczowych wyzwań rozwojowych formułowanych w stosunku do obszarów wiejskich. W latach 2004-2010 na realizację zadań związanych z poprawą warunków życia i prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich przeznaczonych zostało ponad 30% środków z UE [*Wpływ Wspólnej...* www.minrol.gov.pl, dostęp: 24.01.2014].

⁶ W 2012 roku 10,6% gospodarstw wiejskich, w tym 11,1% gospodarstw rolników żyło poniżej koszyka minimum egzystencji, przy średniej dla ogółu gospodarstw domowych wynoszącej 6,8%. Ludność zamieszkująca obszary wiejskie stanowiła nadal ponad 60% ogółu osób żyjących poniżej granicy ubóstwa skrajnego [*Ubóstwo w Polsce...* 2013, s. 12].

Tabela 4. Struktura rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych według miejsca ich zamieszkania w Polsce w latach 2004 i 2012 (dochód rozporządzalny = 100%)

Wyszczególnienie		Udział wydatków w gospodarstwach domowych [%]						Ogółem
		wieś			miasta			
		ogółem	w tym ludność rolnicza	ogółem	w tym o liczbie mieszkańców			
			poniżej 20 tys.	500 tys. i więcej				
Wydatki ogółem	2004	95,9	93,8	93,9	95,5	93,6	94,5	
	2012	83,6	71,9	81,5	82,4	78,6	82,2	
– w tym wydatki na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb*	2004	49,8	48,8	43,9	47,9	38,3	45,7	
	2012	40,4	35,8	36,0	39,3	30,4	37,5	
Oszczędności	2004	4,1	6,2	6,1	4,5	6,4	5,5	
	2012	16,4	28,1	18,5	17,6	21,4	17,8	

* obejmują wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii.

Źródło: jak w tab. 1.

Zdecydowanie najkorzystniejszą sytuacją finansową wyróżniały się gospodarstwa domowe osób zamieszkujących największe miasta (powyżej 500 tys. mieszkańców), w których wydatki na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb stanowiły 30,4% budżetów domowych w 2012 r. Relatywnie najłabszą sytuacją finansową charakteryzowały się zaś gospodarstwa osób z obszarów wiejskich oraz miast poniżej 20 tys. mieszkańców, których wydatki podstawowe stanowiły 40,4% i 39,3% dochodów rozporządzalnych. W gospodarstwach tych w 2012 r. w stosunku do 2004 r. zaobserwowano jednak większy spadek udziału wydatków na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb w dochodach rozporządzalnych w relacji do ogółu gospodarstw miejskich. Zdecydowanie największy spadek udziału tej grupy wydatków w budżetach domowych zaobserwowano w wiejskich gospodarstwach osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o 13,0 p.p.), co związane było z relatywnie największą poprawą sytuacji dochodowej w tej grupie gospodarstw (tab. 4.).

Zarządzanie finansami gospodarstwa domowego związane jest z decyzjami podejmowanymi przez jego członków, jaką część zasobów przeznaczyć na cele konsumpcyjne, a jaką na przyrost oszczędności. W latach 2004-2012 wśród polskich gospodarstw domowych zaobserwowano tendencję spadku udziału wydatków ogółem (w tym wydatków sztywnych) oraz wzrost skłonności do oszczędzania w strukturze rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządzalnego. W 2012 r. przeciętne gospodarstwo domowe na przyrost oszczędności przeznaczało 17,8% budżetu, tj. o 12,4 p.p. więcej w stosunku do 2004 r. Najwyższy wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych w latach 2004-2012 zaobserwowano w tych utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie (o prawie 22 p.p.). Wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego gospodarstw ogółem i gospodarstw rolników wskazuje niewątpliwie na poprawę ich sytuacji finansowej oraz wzrost poziomu ich życia. Należy jednak podkreślić, że wysoki udział oszczędności w budżetach gospodarstw rolników wynika ze specyfiki ich funkcjonowania, polegającej

na powiązaniu gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym i przenikaniu się sfery konsumpcyjnej z produkcyjną [Chmielewska 2000, s. 20-27]. Z badań przeprowadzonych w ramach *Diagnozy społecznej* wynika, że gospodarstwa rolników, deklarujących posiadanie oszczędności w 2013 r., gromadziły je przede wszystkim na sytuacje losowe (65,1%), bieżące wydatki konsumpcyjne (50,5%) oraz relatywnie najczęściej na stałe opłaty (21,9%). Oszczędności gromadzone przez gospodarstwa domowe rolników jako rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne i stałe opłaty świadczą niewątpliwie o wysokiej niepewności tych rodzin co do poziomu uzyskiwanych dochodów w przyszłości i o konieczności posiadania oszczędności w celu zaspokajania bieżących i podstawowych potrzeb członków gospodarstwa.

WNIOSKI

Z przeprowadzonych badań empirycznych wynika, że po wstąpieniu Polski do UE sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych uległa poprawie. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. w gospodarstwach domowych ogółem nastąpił wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów w przeliczeniu na osobę w ujęciu nominalnym o 73,8%, natomiast w realnym o 41,2%. Spośród badanych grup gospodarstw domowych najwyższy wzrost dochodów odnotowano w wiejskich gospodarstwach domowych, a zwłaszcza w rodzinach rolników, których dochody w ujęciu nominalnym wzrosły o 102%, a realnym o 63,8%. W 2012 r. w stosunku do 2004 r. zaobserwowano zmniejszenie się dysproporcji dochodowych gospodarstw domowych z obszarów wiejskich w relacji do gospodarstw miejskich.

Przystąpienie Polski do UE miało wpływ na zmianę struktury dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych. W przypadku wiejskich gospodarstw domowych w 2012 r. w porównaniu z 2004 r. wystąpił spadek udziału dochodów z rolnictwa w dochodzie ogółem. Jednocześnie zwiększyła się rola pozarolniczych źródeł utrzymania, w tym głównie z pracy najemnej, a zmniejszyła ze świadczeń społecznych i socjalnych. Prawdopodobnie był to wynik rosnącego zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich poza własnym gospodarstwem rolnym. Modernizacja wsi wpłynęła na styl życia jej mieszkańców. Nastąpił bowiem spadek znaczenia rolnictwa w gospodarce wiejskiej. Obserwuje się odchodzenie od prowadzenia rodzinnych gospodarstw rolnych, przechodzenie od rodzin wielopokoleniowych do dwupokoleniowych oraz zmianę form i motywacji aktywności ekonomicznej ludności.

Następstwem wzrostu dochodów gospodarstw domowych w latach 2004-2012 było zmniejszenie obciążenia budżetów gospodarstw miejskich, wiejskich, a także gospodarstw rolników wydatkami podstawowymi, co zgodnie z prawem Engla świadczy o poprawie dobrobytu polskich gospodarstw domowych. W 2012 r. najkorzystniejszą sytuacją finansową wyróżniały się gospodarstwa domowe osób z największych miast. Relatywnie najsłabszą sytuacją finansową charakteryzowały się gospodarstwa domowe osób z obszarów wiejskich oraz miast poniżej 20 tys. mieszkańców, w których wydatki podstawowe na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb stanowiły 40% dochodów rozporządzalnych. Zdecydowanie najwyższy spadek tej grupy wydatków w budżetach domowych zaobserwowano w gospodarstwach domowych rolników, co związane było z relatywnie największą poprawą sytuacji dochodowej tej grupy gospodarstw domowych.

W latach 2004-2012 polskie gospodarstwa domowe wykazywały tendencję wzrostową udziału oszczędności w strukturze rozdysponowania miesięcznego dochodu rozporządza-

nego. Najwyższy wzrost skłonności do oszczędzania zaobserwowano w gospodarstwach domowych osób utrzymujących się głównie z pracy w gospodarstwie indywidualnym w rolnictwie. Wzrost udziału oszczędności w rozdysponowaniu dochodu rozporządzalnego wskazuje na poprawę ich sytuacji finansowej oraz wzrost poziomu ich życia.

Pomimo dokonujących się korzystnych zmian w sytuacji finansowej gospodarstw osób zamieszkujących obszary wiejskie, a zwłaszcza gospodarstw ludności rolniczej, nadal utrzymuje się dysproporcja dochodowa w relacji miasto-wieś. Należy mieć na uwadze, że duży wpływ na sytuację dochodową gospodarstw domowych rolników mają transfery środków kierowanych do rolnictwa, szczególnie dopłat bezpośrednich. Istnieje niebezpieczeństwo uzależnienia się sytuacji dochodowej, przede wszystkim małych i niskotowarowych gospodarstw rolnych, od wsparcia z UE, które pełni w nich funkcję socjalną. Należy przypuszczać, że sytuacja dochodowa tych grup ulegnie relatywnie dużej poprawie wówczas, gdy inne instrumenty WPR przyniosą pozytywne efekty, które pośrednio wpływają na sytuację dochodową ludności wiejskiej, tj. m.in. tworzenie pozarolniczych miejsc pracy i wspieranie rozwoju małej przedsiębiorczości.

LITERATURA

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2012*, 2013: GUS, Warszawa.
- Bank Danych Lokalnych 2012*: GUS, Warszawa, www.stat.gov.pl/bdl/, dostęp 25.01.2014 r.
- Budżety gospodarstw domowych w 2006, ..., 2012 roku*. 2007, ... 2013: GUS, Warszawa.
- Bywalec C. 2009: *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ceny w gospodarce narodowej w 2005, ..., 2012 roku*. 2006, ... 2013: GUS, Warszawa.
- Chmielewka B., Floriańczyk Z., Goraj L. 2011: *Dochody rolników w 2010 roku na tle lat poprzednich*, [w] *Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2010 roku*, A. Kowalski (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Chmielewska B. 2000: *Spożycie żywności w gospodarstwach rolników*, Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa.
- Chmielewska B. 2013: *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Studia i Monografie, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Czyżewski A., Matuszczak A., Wieliczko B. 2011: *Ocena projekcji budżetowych dotyczących kolejnego okresu programowania w kontekście Wspólnej Polityki Rolnej*, IERiGŻ-PIB, nr 11, Warszawa.
- Dąbrowska A. 2013: *Sytuacja finansowa polskich gospodarstw domowych*, [w] *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, T. Słaby, J. Witek (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa, s. 47.
- Diagnoza społeczna*, Zintegrowana baza danych, www.diagnoza.com, data pobrania 02.01.2014.
- Grzelak A. 2013: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych w warunkach zmiany koniunktury gospodarczej*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 1, Warszawa, s. 83.
- Hałasiewicz A. 2011: *Rozwój obszarów wiejskich w kontekście zróżnicowań przestrzennych w Polsce i budowania spójności terytorialnej kraju*, ekspertyza, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 6.
- Leśniak-Moczuk K. 2008: *Dywersyfikacja wewnętrznej struktury dochodów ludności wsi i miast w kierunku spójności pomiędzy środowiskami*, [w] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, M.G. Woźniak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, z. 12, Rzeszów, s. 280-2281.
- Murawska A. 2012: *Zmiany w poziomie i jakości życia ludności na obszarach wiejskich w Polsce*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 3(25), Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Poznań.
- Poczta W. 2012: *Przemiany w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem przemian strukturalnych*, [w] *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa, s. 93.

- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013)*. 2013: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, www.minrol.gov.pl, dostęp 29.01.2014 r.
- Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS*. 2013: GUS, Warszawa.
- Warunki życia ludności Polski w latach 2004-2005*. 2007: GUS, Warszawa.
- Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej i Polityki Spójności na rozwój obszarów wiejskich (Raport końcowy)*, FUNDEKO Korbel, Krok-Baściuk Sp. J., www.minrol.gov.pl, dostęp 24.01.2014 r.
- Wysocki F., Lira J. 2005: *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań, s. 137.

Agnieszka Kozera, Joanna Stanisławska, Feliks Wysocki

*THE FINANCIAL SITUATION OF HOUSEHOLDS IN RURAL AREAS IN POLAND
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION*

Summary

This paper carried on an analysis of the financial situation of rural households in Poland, in relation to urban households, in 2004-2012. The size, dynamics of income and household expenditure, sources of income and ways of obtaining their distribution were analyzed. The basis of information were aggregated data, derived from studies, conducted by the Central Statistical Office and published in reports Living conditions of the population between 1999 and 2005 and Household budget survey in 2006, ..., 2012. Based on the survey, it was found that in the context of European integration, the financial situation of households living in rural areas has significantly improved. As a result, income disparities have decreased between rural households and urban households. It should be emphasized that in years 2004-2012, the growth rate of income in farmers' households was significantly higher, compared to the total number of households in rural and urban areas. In rural households, in the considered period, the importance of non-agricultural sources of income, mainly from employment, has significantly increased. As a result of the improvement of financial situation, the burden on rigid expenses in budgets of rural households and farmers' households was reduced and an increase in their propensity to save was noticed.

Adres do korespondencji:

Mgr Agnieszka Kozera, dr Joanna Stanisławska, prof. Feliks Wysocki
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Finansów i Rachunkowości
ul. Wojska Polskiego 28, 60-995 Poznań
e-mail: stanislawski@up.poznan.pl, wysocki@up.poznan.pl